

MÖVZU: BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ

PLAN:

- 1. Beynəlxalq humanitar hüquq anlayışı və mənbələri.**
- 2. Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi, prinsipləri və əsas normaları.**
- 3. Müharibənin başlanması və sona yetməsinin hüquqi nəticələri.**

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995;
2. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, Bakı, 1999;
3. İnsan hüquqları və polis, Bakı, 2002;
4. **H.H.Hüseynov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2000;
5. **İ.Balayev.** Beynəlxalq hüquq. Ümumi hissə. Bakı, 2000;
6. **R. Məmmədov.** Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002;
7. **Ə.İ.Əsgərov** «Beynəlxalq hüquq». Bakı, 1979.
8. Q.V. İqnatenko «Mecđunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
9. Ö.M. Kolosov «Mecđunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
10. İ.İ. Lukaşuk «Mecđunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
11. Q.İ. Tunkin «Mecđunarodnoe pravo». Uçebnik. M. 1994.
12. P.N. Birökov. «Mecđunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 2001.
13. Kurs mecdunarodnoqo prava. V 7t.-M. 1989-1993.
14. İ.İ. Lukaşuk «Normı mecdunarodnoqo prava» M. 1997.
15. Ö.Ə. Baskin. «İstorıə mecdunarodnoqo prava» M. 1990.

GİRİŞ

«Beynəlxalq humanitar hüquq» görkəmli alim Can Pikte tərəfindən beynəlxalq - hüquq leksikona daxil edilmiş nisbətən yeni terminidir. Beynəlxalq hüququn bu mühüm sahəsi müxtəlif mənbələrdə müxtəlif cür adlandırılır: silahlı münaqişələr dövründə tətbiq edilən hüququ; müharibə hüququ (cus in bello); silahlı münaqişələr hüququ; müharibə qanun və adətləri və s.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüquq müharibəni qadağan etmir. O, obrazlı desək, birbaşa döyüş meydanına gəlir və sırf humanist mövqedən çıxış edərək, artıq başlamış müharibəni, - onun xarakterindən və başlama səbəblərindən asılı olmayaraq;- müəyyən normativ çərçivəyə salmağa can atır

1. BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQ ANLAYIŞI VƏ MƏNBƏLƏRİ.

Beynəlxalq humanitar hüquq - silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan, döyüş aparılmasının müəyyən üsul və metodlarının tətbiqini qadağan edən və ya məhdudlaşdıran və silahlı münaqişə dövründə fərdi hüquqların qorunmasına yönəlmiş beynəlxalq-hüquq normalarının məcmusuna deyilir.

«Beynəlxalq humanitar hüquq» görkəmli alim Can Pikte tərəfindən beynəlxalq - hüquq leksikona daxil edilmiş nisbətən yeni terminidir. Beynəlxalq hüququn bu mühüm sahəsi müxtəlif mənbələrdə müxtəlif cür adlandırılır: silahlı münaqişələr dövründə tətbiq edilən hüququ; müharibə hüququ (cus in bello); silahlı münaqişələr hüququ; müharibə qanun və adətləri və s.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüquq müharibəni qadağan etmir. O, obrazlı desək, birbaşa döyüş meydanına gəlir və sırf humanist mövqedən çıxış edərək, artıq başlamış müharibəni, - onun xarakterindən və başlama səbəblərindən asılı olmayaraq;- müəyyən normativ çərçivəyə salmağa can atır. Bundan çıxış edərək, beynəlxalq humanitar hüququn iki başlıca məqsədini göstərmək olar:

1. Kombatant olmayanları, yəni mülki şəxslərin və sıradan çıxmış hərbi qulluqçuları müdafiə etmək və onlara humanist rəftarı təmin etmək. Bu məqsədi beynəlxalq humanitar hüququn bir hissəsi olan «Jenevrə hüququ» həyata keçirir. «Jenevrə hüququ» termini, əsas etibarilə, Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Jenevrə Konvensiyalarına istinad edilərək göstərilmişdir.

2. Seçimsiz zorakılığın və artıq əzab-əziyyətin qarşısını almaq üçün, döyüş aparılmasının müəyyən metod və varislərini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək. Beynəlxalq humanitar hüququn bu məqsədin həyata keçirilməsinə yönəlmiş hissəsi «Haaqa hüququ» adlandırılır (1899 və 1907-ci illərdə Haaqa sülh konfransında qəbul olunmuş müvafiq sənədlərə istinadən).

Beynəlxalq humanitar hüququn mənbələri əsas etibarilə, müqaviləyə söykənir. Bu sahədə aşağıdakı sazişlərə göstərmək olar:

I. Quru müharibələri qanun və adətləri haqqında:

1. Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında Konvensiya (Haaqa. 18 oktyabr 1907-ci il)

- Əlavə: Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında Əsasnamə.

2. hərbi əməliyyatla başlamaq haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

3. Quru müharibəsi zamanı neytral dövlət və şəxslərin hüquq və vəzifələri haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

II. Dəniz müharibəsi qanun və adətləri haqqında:

1. Dəniz müharibəsində Jenevrə Konvensiyası müddələrinin tətbiqi haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

2. Dəniz müharibələrində tutma hüququndan istifadənin bəzi məhdudlaşdırmaları haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

3. Hərbi əməliyyatlar zamanı düşmən ticarət donanması gəmilərinin statusu haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

4. Ticarət donanması gəmilərinin hərbi gəmilərə dəyişdirilməsi haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

5. Toxunmaqla avtomatik olaraq paprtlayan sualtı minaların yerləşdirilməsi haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

6. Müharibə zamanı dəniz qüvvələri ilə bombardıman haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

7. Dəniz priz gəmisinin təsisi haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

8. Dəniz müharibələrində neytral dövlətlərin hüquq və vəzifələri haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

9. Dəniz müharibə hüququ haqqında bəyannamə (London. 26 fevral 1909-cu il).

10. Döyüşən tərəflər arasında münasibətləri tənzimləyən dəniz müharibəsi qanunları. Beynəlxalq Hüquq İnstitutu tərəfindən qəbul edilmiş qaydalar (Dəniz müharibəsi haqqında Oksford qaydaları. Oksford 9 avqust 1913-cü il).

11. Dəniz neytrallığı haqqında Konvensiya (Havana. 20 fevral 1928-ci il).

12. 22 aprel 1930-cu il London müqaviləsinin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş sualtı müharibələrin qaydaları haqqında Protokol (London.6 noyabr 1936-cı il).

13. Dənizdə silahlı münaqişələrə tətbiq olunan beynəlxalq hüquqa aid San-Remo qaydaları (San-Remo. İyun 1994-cü il).

III. Hava müharibələri qanun və adətləri haqqında.

1. Hava şarlarından partlayıcı sursat və maddələrin atılmasının qadağan edilməsi haqqında Konvensiya (Haaqa.18 oktyabr 1907-ci il).

2. Hava müharibəsi aparılması qaydaları. (Layihə 1922-ci ilin dekabr ayından 1923-cü ilin fevral ayına kimi Haaqada hüquqşünaslar komissiyası tərəfindən tərtib edilmiş, icra üçün məcburi qaydalar kimi qəbul edilmişdir).

IV. Silahlı münaqişə qurbanlarının mühafizəsi haqqında:

1. Quru müharibələri zamanı yaralı və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Konvensiya (Jenevrə.1864-cü il).

2. Quruda döyüşən silahlı qüvvələrdəki yaralı və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Konvensiya (Jenevrə. 12 avqust 1949-cü il).

3. Dənizdəki silahlı qüvvələrin yaralı, xəstə və gəmi qəzasına uğramış üzvlərinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Konvensiya (Jenevrə. 12 avqust 1949-cü il).

4.Hərbi əsrlərlə rəftara dair haqqında Konvensiya (Jenevrə. 12 avqust 1949-cü il).

5. Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsinə dair Konvensiya (Jenevrə. 12 avqust 1949-cü il).

6. 1949-cü il 12 avqust tarixli Jenevrə Konvensiyalarına beynəlxalq silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair I Əlavə Protokol (Jenevrə. 8 iyul 1977-ci il).

7. 1949-cü il 12 avqust tarixli Jenevrə Konvensiyalarına qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişə qurbanlarının müdafiəsinə dair II Əlavə Protokol (Jenevrə. 8 iyul 1977-ci il).

8. Silahlı münaqişə qurbanlarının mühafizəsi üzrə ilkin tədbirlər haqqında Saziş (Müstəqil Dövlətlər Birliyi. 24 sentyabr 1993-cü il).

V. Müharibə aparılması vasitələrinin məhdudlaşdırılması və qadağan edilməsi haqqında

1. Partlayıcı və yandırıcı güllələrin istifadəsinin ləğv edilməsi haqqında bəyannamə (Sankt-Peterburq. 11 dekabr 1968-ci il).
2. Yeganə təyinatı boğucu və zədələyici qazların yayılması olan sursatın istifadə edilməsi haqqında Bəyannamə (Haaqa. 29 iyul 1899-cu il).
3. Asanlıqla istiqamətini dəyişən və ya yastılanan güllələrin istifadə olunmaması haqqında Bəyannamə (Haaqa. 29 iyul 1899-cu il).
4. Boğucu, zərərli və digər belə qazların əə bakterioloji vasitələrin müharibədə tətbiqinin qadağan olunması haqqında Protokol (Jenevrə 17 iyul 1925-ci il).
5. Bakterioloji və zərərli silahların işlənilib hazırlanması, istehsal olunması və ehtiyata toplanmasının qadağan olunması və onların məhv olunması haqqında Konvensiya (10 aprel 1972-ci il)
6. Hədsiz zərərli sayıla bilən və ya seçimsiz nəticələrə malik ola bilən müəyyən adi silah növlərinin istifadəsinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiyyətlər haqqında Konvensiya və ona əlavə edilmiş 3 Protokol (10 oktyabr 1980-ci il):
 - Aşkar edilməyən qəlpələr haqqında Protokol (I Protokol);
 - Minaların, mina-tələlərin və digər qurğuların tətbiqinə qoyulan qadağalar və məhdudiyyətlər haqqında Protokol (II Protokol);
 - Yandırıcı silahların tətbiqinə qoyulan qadağalar və məhdudiyyətlər haqqında Protokol (III Protokol);
 - Kəretmə təsirinə malik lazer silahları haqqında I (IV Protokol) (Vyana, 13 oktyabr 1995-ci il);
 - Minaların, mina-tələlərin və digər qurğuların tətbiqinə qoyulan qadağalar və ya məhdudiyyətlər haqqında Protokol (II Protokol) 3 may 1996-cı il düzəlişləri ilə .

VI. Mədəni mülkiyyətin və təbi mühitin mühafizəsi haqqında.

VII. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarına riayət edilməsinin təmin edilməsi haqqında.

Sadalanmış bu beynəlxalq müqavilələri içərisində beynəlxalq humanitar hüquq üçün ən əhəmiyyətli, şübhəsiz ki, *Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cü il Jenevrə Konvensiyaları və onlara 1977-ci il Əlavələr Protokollarıdır.*

Beynəlxalq humanitar hüquqda adət normaları da əhəmiyyəti rol oynayır. Bu normaların əksər hissəsi ümumi beynəlxalq hüququn bir hissəsidir və bütövlükdə beynəlxalq birlik tərəfindən *cus cogens* normaları kimi tanınmışdır. Bu cür normalar, hər hansı konvensiyanın iştirakçısı olub-olmadığından asılı olmayaraq, dünyanın hər bir dövləti üçün məcburidir.

Bundan əlavə, bir mühüm məqamı qeyd etmək lazımdır ki, pozitiv hüquq normalarının əhatə etmədiyi hallarda, «mülki əhali və vuruşun qüvvələr... insanlıq qanunlarının və ictimai şüurun tələbələrinin... mühafizəsi altında qalırlar». Bu prinsip, 1899-cu ildə onu irəli sürmüş alimin soyadına istinadən Martens klauzulası (qeyri-şərti) kimi məşhurdur və IV Konvensiyasında və I Əlavə Protokolda öz əksini tapmışdır.

2. BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQUN TƏTBİQ SAHƏSİ, PRİNSİPLƏRİ VƏ ƏSAS NORMALARI.

Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiq sahəsi.

Beynəlxalq humanitar hüquq *yalnız silahlı münaqişələr zamanı və istənilən silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunur*. Buna görə də silahlı münaqişələr nəyin aid edildiyini bilmək olduqca zəruridir.

Beynəlxalq humanitar hüquq əsas tətbiq sahəsi *beynəlxalq silahlı münaqişələrdir*. Belə ki, 1949-cü il Jenevrə Konvensiyalarının 1977-ci ildə qəbul olknuş Əlavə Protokolları bir yerdə cəmisi 20 müddəası əgər daxili silahlı münaqişələrə aiddirsə, 500-ə yaxın maddəsi isə beynəlxalq müharibələrə həsr olunmuşdur. *Beynəlxalq silahlı münaqişə - müharibənin elan olunub-olunmamasından, xarakterindən və tərəflərin müharibə vəziyyətini tanıyub-tanınamamasından asılı olmayaraq, - iki və ya daha artıq dövlət arasında baş verən silahlı hərbi münaqişə kimi başa düşülür.*

Özünü müəyyən etmə hüququnu həyata keçirmək üçün müstəmləkə hökmranlığına və xarici işğala və rasist recmlərinə qarşı xalqların apardıqları silahlı mübarizə də beynəlxalq silahlı münaqişə hesab edilir (Jenevrə Konvensiyalarına I əlavə Protokol 1-ci maddəsinin 4-cü bəndi).

Bundan əlavə, beynəlxalq humanitar hüquq *qeyri-beynəlxalq xarakterli (daxili) silahlı münaqişələrə* şamil edilir. Bu, Jenevrə Konvensiyaları üçün mühüm olan 3-cü maddədə Əlavə Protokol 1-ci maddəsinin 1-ci bəndində bu cür silahlı münaqişələrin səciyyəvi cəhətləri dəqiqləşdirilmişdir:

- bir dövlətin ərazisində baş verən;
- həmin dövlətin silahlı qüvvələri ilə müxtəlif silahlı qüvvələr və ya digər mütəşəkkil silahlanmış qruplar arasında olur;
- hökumət əleyhinə olan qüvvələr məsul komandanlıq altında olmaqla, dövlətin ərazisini böir hissəsi üzərində elə nəzarət həyata keçirirlər ki, bu, onlara fasiləsiz və razılaşdırılmış hərbi əməliyyatlar aparmağa və müvafiq beynəlxalq humanitar hüquq normalarını tətbiq etməyə imkan verir.

Jenevrə Konvensiyaları üçün olan 3-cü maddədə dövlətlərin suverenliyi və ərazi bütövlüyü baxımından belə bir mühüm müddəə təsbit olunmuşdur ki, *müvafiq beynəlxalq humanitar hüquq normalarını tətbiqi münaqişədə olan tərəflərin hüquqi statusuna heç bir xələl gətirmir.*

Beynəlxalq humanitar hüquq, habelə son onilliklər üçün səciyyəvi olan qarışıq silahlı münaqişələr - *beynəlxalq müqaişələrin əhəmiyyətini kəsb edən, yəni digər dövlətin birbaşa hərbi müdaxilə etdiyi daxili silahlı münaqişələr* – dövründə də tətbiq olunur.

Beynəlxalq humanitar hüquq normaları daxili gərginlik hallarına, daxili iğtişaşlara, sporadik zorakılıq aktlarına tətbiq olunmur. Bu cür hallara beynəlxalq insan hüquqları standartları şamil edilir.

Beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri.

Beynəlxalq humanitar hüquq onun məqsəd və vəzifələrini əks etdirən bir sıra *prinsiplərə* söykənir. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- 1) *silahlı münaqişələrin humanistləşdirilməsi*; bu, əslində beynəlxalq humanitar hüququn başlıca prinsipidir;
- 2) döyüş aparılmasının metod və vasitələrinin seçilməsində vuruşan tərəflərin üzərinə məhdudiyətlər qoyulması;
- 3) müharibə qurbanlarının beynəlxalq-hüquq müdafiəsi;
- 4) mülki obyektlərin və mədəni mülkiyyətin müdafiəsi;
- 5) hərbi zərurətin və ictimai qaydanın qorunmasının insana hörmətlə uzlaşdırılması;
- 6) düşmən tərəfə, müharibənin məqsədinə (məsələn, düşmənin hərbi gücünün məhv edilməsi və ya zəiflədilməsi və s.) uyğun gəlməyən ziyan vurulmasının yolverilməzliyi;
- 7) neytral dövlətlərin mənafelərinin qorunması.

Beynəlxalq humanitar hüququn əsas normaları

Beynəlxalq humanitar hüququ təşkil edən bütün normativ massivi ən yığcam formada belə ifadə etmək olar:

1. Sıradan çıxmış şəxslər, habelə hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak etməyən şəxslər, xüsusilə əhali, onların həyatında və fiziki toxunulmazlığına hörmət edilməsi hüququna malikdir. Bütün hallarda onlara, heç bir fərq qoyulmadan, insani rəftar edilməlidir.
2. Təslim olan və ya hərbi əməliyyatlarda artıq iştirak etməyən düşməni öldürmək və yaxud xəsarət yetirmək qadağandır.
3. *Yaralılar və xəstələr* yerdən götürülməli və onlara lazımi yardım göstərilməlidir. Təbbi heyət, tibbi müəssisələr və nəqliyyat vasitələri də müdafiə altındadır. Qırmızı xaç və qırmızı aypara nişanına hörmət edilməlidir.
4. *Əsir götürülmüş* döyüş iştirakçıları (kombatantlar) və düşmən tərəfin əlində olan *mülki şəxslər* onların həyatına, ləyaqətinə, şəxsi hüquqlarına və əqidələrinə hörmət edilməsi hüququna malikdirlər. Onlar istənilən zoakılıq aktlarından müdafiə

olunmalıdırlar. Onlar öz ailələri ilə məktublaşmaq və kömək almaq hüququna malik olmalıdırlar.

5. Hər kəsin əsas məhkəmə təminatlarına hüququ vardır. Heç kəs törətmədiyi hərəkətlərə görə məsuliyyət daşımır. Heç kəs fiziki və ya psixi işgəncələrə, cismani cəzalara və ya alçaldıcı rəftara məruz qalmamalıdır.

6. Münaqişənin tərəflərinin və onların silahlı qüvvələrinin döyüş aparılmasının metod və vasitələrini seçmək qeyri-məhdud deyildir. Artıq dağıntılar və ya hədsiz əzab-əziyyət törətməyə qabil olan silahların və döyüş aparılması metodlarının tətbiqi qadağandır.

3. MÜHARİBƏNİN BAŞLANMASININ VƏ SONNA YETMƏSİNİN HÜQUQİ NƏTİJƏLƏRİ.

Müharibənin başlanmasının hüquqi nəticələri.

Müharibənin başlanması ilə, bir qayda olaraq, aşağıdakı hüquqi nəticələr ortaya çıxır:

1) dövlətdər arasında diplomatik, konsulluq və digər münasibətlər kəsilir;
2) səfirlik və konsulluq binalarının, onların əmlakı və arxivləri ilə bir yerdə mühafizəsi **Himayəçi Dövlətə** (vuruşan tərəflərin təyin etdiyi və onların mənafeələrinin qorumalı olan hər hansı dövlət belə adlanır) və ya onu əvəz edən hər hansı qərəzsiz təşkilata, ədətən, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Təşkilatına etibar edilir (buna humanitar hüquqda «*substitut*» deyilir);

4) düşmən dövlətin vətəndaşlarına qarşı müxtəlif məhdudiyyətlərdən ibarət xüsusi recim tətbiq edilir (o cümlədən, *internləşdirmə* və ya müəyyən bir zonada yanaşmağa məcbur etmə);

5) dinc dövr münasibətləri üçün nəzərdə tutulmuş müqavilələrin qüvvəsinə xitam verilir və ya müvəqqəti dayandırılır və beynəlxalq humanitar hüququn normaları tətbiq edilir.

Silahlı münaqişənin iştirakçıları

Beynəlxalq humanitar hüquq üçün ən mühüm məsələridən biri mülki şəxslərlə vuruşan şəxslər, yəni **kombatantlar** arasında fərqi dəqiq müəyyən edilməsidir. Humanitar hüquq normalarına görə, yalnız kombatantlar döyüş əməliyyatlarında bilavasitə iştirak etmək hüququna malikdirlər və onlara qarşı silah işlədilməsi mümkün sayılır.

Kombatantlar və ya kombatant statusuna malik olanlara aşağıdakılar aiddir:

a) silahlı qüvvələrin tərkibinə daxil olan şəxslər (tibbi və ruhani heyətdən başqa);

b) ordunu müşayət edən, lakin silahlı qüvvələrin tərkibinə bilavasitə daxil olamayan şəxslər: hərbi təyyarələrin ekipajına daxil edilmiş mülki şəxslər, hərbi müxbirlər, silahlı qüvvələrin məişət xidməti ilə məşğul olan və bununla bağlı müvafiq icazəsi və sənədi olan şəxsi heyət;

c) yığma qoşun, partizan və müqavimət dəstələrinin üzvləri olan şəxslər, bu şəxslər ki, 1) onların başında, tabeliyində onlara görə məsuliyyət daşıyan bir şəxs durur; 2) uzaqdan aydın seçilən müəyyən fəqləndirmə nişanları olur; 3) açıq surətdə silah gəzdirlər; 4) öz hərəkətlərində müharibənin qanun və adətlərinə riayət edirlər.

Xüsusi qeyd edilmişdir ki, **muzdlu əsgərlər** kombatant və ya hərbi statusuna malik deyillər və beynəlxalq hüquq normaları tərəfindən müdafiə olunurlar. I Əlavə Protokolun 47-ci maddəsinə görə, muzdlu o şəxs sayılır ki,

a) silahlı münaqişədə vuruşmaq məqsədilə xüsusi olaraq cəlb edilmişdir;

b) hərbi əməliyyatlarda faktiki olaraq bilavasitə iştirak edir;

c) əsasən, şəxsi qazanc əldə etmək arzusu ilə hərbi əməliyyatlarda bilavasitə iştirak edir;

d) nə münaqişədə olan tərəfin vətəndaşı, nə də münaqişədə olan tərəfin öz nəzarəti altında saxladığı ərazidə daimi yaşayan şəxs deyildir;

e) münaqişənin tərəfi olmayan dövlət tərəfindən, onun silahlı qüvvələrinin tərkibinə daxil olan şəxs kimi rəsmi vəzifələr yerinə yetirmək üçün göndərilməlidir.

Kombatantlar və mülki şəxslər arasında mövcud olan fərqli cəhətlər bunlardır:

I. Davranış

- 1) mülki şəxs döyüş əməliyyatlarında iştirak etmir;
- 2) kombatant döyüş əməliyyatlarında iştirak edir;

II. Hüquqları:

- 1) əlinə silah götürmək və onu düşməne qarşı işlətmək hüququ yoxdur;
- 2) beynəlxalq humanitar hüquq müddəaları çərçivəsində öldürmək hüququ var.

III. Məsuliyyət:

- 1) təkə əlinə silah götürdüyünə görə məsuliyyətə və cəzaya məruz qala bilər;
- 2) hərbi əməliyyatlarda iştirak etməsinə və humanitar hüquqa uyğun silah tətbiq etməsinə görə təqibə məruz qala bilməz.

IV. Hücumlardan müdafiə.

- 1) onu hücumla məruz qoymaq qadağandır;
- 2) onu hücumla məruz qoymaq olar, o, hərbi hədəfdir.

V. Düşmən tərəfindən rəftar necə olmalıdır:

- 1) beynəlxalq humanitar hüquq ona hörmət etməyi və istənilən şəraitdə onunla humanist rəftar etməyi tələb edir;
- 2) Əsir götürüldükdə, hərbi əsir statusuna malik olur.

Döyüş aparılmasının qadağan edilməsi metod və vasitələri.

Beynəlxalq humanitar hüquq («Haaqa hüquq») döyüş aparılmasının aşağıdakı metod və vasitələri qadağan edilir:

Qadağan olunmuş metodlar:

- a) düşmən qonşularına mənsub olan şəxsləri xaincəsinə öldürmək və ya yaralamaq;
- b) Milli və beynəlxalq emblem, signal əvə bayraqların təyinatı üzrə istifadə edilməməsi;
- c) işgəncələr, xəyanət, genosid, aparteid və girov götürəmənin tətbiq edilməsi;
- ç) paplamentyoru və onu müşayiət edən şəxsləri öldürmək;
- d) şəhər və digər yerlərin talan edilməsi, yerli əhaliyə münasibətdə terrora əl atılması, əhali arasında aclıqdan isitafadə edilməsi;
- ə) sanitar müəssisələrinin, qospital gəmilərinin və təyyarələrinin, sanitar işçilərinin hücumə məruz qalması, onların bombardiman edilməsi və ya məhv edilməsi;
- e) düşmənin silahı yerə qoymuş və ya əsir kimi təslim olmuş şəxslərini öldürmək və ya yaralamaq;
- f) düşmən tərəfə mənsub olan şəxsləri, onların öz əlkəsinə qarşı yönəlmiş hərbi əməliyyatlarda iştirakə məcbur etmək;
- g) sıradan çıxmış eləcə də, fəlakətə düşər olmuş uçuş aparatını tərk etmiş şəxslərə hüsum etmək;
- ğ) hərbi zərurət halından başqa, düşmən mülkiyyətinin tələf və ya zəbt edilməsi;
- h) sahil balıqçılıq və ya yerli dənizçilik gəmilərinin, qospital gəmilərinin, elmi və ya dini funksiyalar yerinə yetirən digər gəmlərin zəbt edilməsi;
- x) müdafiəsiz şəhərlərin, limanların, kəndlərin və hərbi məqsədlər üçün istifadə olunmayan mənzilərin, tarixi abidələrin, mənbələrin, qospitalların bombardiman edilməsi;

i) heç kimi sağ qoymamaq haqqında əmr vermək və ya bununla hədələmək və yaxud bu yönümdə hərbi əməliyyatlar aparmaq;

c) mədəni mülkiyyətin, tarixi və digər abidələrin ibadət edilən yerlərin məhv edilməsi və ya onların hərbi əməliyyatlarda uğur qazanmaq üçün istifadə edilməsi və s.

Qadağan edilmiş vasitələr:

a) insan bədənində asanlıqla dönən və ya yastılanan gülələr;

b) yeganə təyinatı boğucu və ya zərərli qazlar yaymaqdan ibarət olan mərmilər;

c) 400 qramdan az çəkisi olan, partlama xassəsinə malik və ya yanar tərkiblə təchiz edilmiş mərmilər;

ç) zəhərlər, zəhərlənmiş silahlar, boğucu, zəhərli və digər belə qazlar, bakterioloji və kimyəvi silah;

d) genişmiqyası və uzunmüddətli və ya ciddi nəticələr törədən ətraf mühitə təsir vasitələri;

ə) bədəndə aşkar edilməyən qəlpələr, mina-tələlər, yandırıcı silahlar və adi silahların hədsiz zərərli sayıla bilən və ya seçimsiz nəticələrə malik ola bilən dəgər növləri;

e) nüvə silahı.

Hərbi işğal recimi

Hərbi işğal recimi **Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsinə dair 1949-cü il Jenevrə Konvensiyasında (IV Konvensiyada)** nəzərdə tutulmuşdur. Bu recimin əsas ünsürləri aşağıdakılardır:

a) bir dövlətin silahlı qüvvələri digər dövlətin ərazisini müvəqqəti olaraq tutur və özündə saxlayır;

b) işğal edən dövlət yeni müvəqqəti xarakterli hüquq normaları müəyyən etmək yolu ilə həmin ərazidə hərbi nəzarət və mülki idarəçilik funksiyaları həyata keçirir;

c) işğal olunmuş ərazidə ictimai qayda və əhalinin həyatı təmin edilməlidir. Burada qüvvədə olan qanunlara hörmət edilməlidir;

ç) işğal olunmuş ərazidən mülki şəxslərin işğal edən dövlətin ərazisinə və ya hər hansı üçüncü dövlətin ərazisinə deportasiya olunması, habelə öz mülki əhalisinin bir hissəsinin işğal olunmuş əraziyə köçürülməsi qadağandır;

d) nəinki xüsusi, habelə dövlət mülkiyyətinin dağıdılmasına və məhv edilməsinə yol verilmir;

ə) işğal edən və işğal olunan dövlətlər arasında müharibə vəziyyəti davam edir;

e) işğal olunmuş ərazi üzərində suverenlik işğalçıya keçmir və onun əvvəlki hüquq sistemini tam ləğv etmək hüququ yoxdur;

f) işğal olunmuş ərazidə dövlətlərarası münasibətlər beynəlxalq humanitar hüququn normaları ilə nizama salınır;

g) müharibə sonra yetdikdən sonra işğalla bağlı münasibətlər müqavilə qaydasında ləğv edilməlidir.

Mədəni mülkiyyətin mühafizəsi.

Müharibə dövründə mədəni mülkiyyətin mühafizəsi məsələləri, əsas etibarilə, xüsusi beynəlxalq sazişlə-Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında 1954-cü il Haaqa Konvensiyası ilə nizama salınır. Konvensiyanın 1-ci maddəsi mədəni mülkiyyətə bunları daxil edir:

a) hər bir xalqın mədəni irsi üçün böyük əhəmiyyətə malik olan daşınar və daşınmaz mülkiyyət, məsələn, həm dini, həm də dünyəvi memarlıq, incəsənət abidələri, tarixi abidələr; arxeoloji sahələr; bütövlükdə tarixi və ya bədii maraq kəşf edən bina qrupları; incəsənət əsərləri; əlyazmalar, kitablar və bədii, tarixi və ya arxeoloji maraq kəşf edən digər obyektlər; habelə elmi məcmuələr və yaxud arxivlər və ya yuxarıda göstərilmiş əmlakın reproduksiyaları;

b) başlıca məqsədi yuxarıda sayılmış daşınar mülkiyyəti qoruyub saxlamaq və nümayiş etdirmək olan bunlar, məsələn, muzeylər, böyük kitabxanalar və arxiv binaları, habelə həmin mülkiyyəti silahlı münaqişə zamanı gizlətmək üçün istifadə olunan sığınacaqlar;

s) yuxarıda sadalanmış külli miqdarda mədəni mülkiyyəti əhatə edən mərkəzlər.

Mədəni mülkiyyəti qorumaq istiqamətində Konvensiya aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1) göstərilən mədəni mülkiyyətdən, onları qoruyub saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuş binalardan və bitişik sahələrdən bu mülkiyyətin dağılmasına və ya zədələnməsinə gətirib çıxara bilən məqsədlərlə istifadə olunması qadağandır;

2) mədəni mülkiyyətin hər hansı bir formada qeyri-qanuni mənimsənilməsi, habelə bu mülkiyyətə qarşı istənilən vandalizm aktları qadağandır və bu cür hərəkətlərin qarşısı alınmalıdır;

3) mədəni mülkiyyətin rekvizisiyası və ona qarşı yönəlmiş istənilən əks tədbirlərin görülməsi qadağandır.

Ən əhəmiyyətli mədəni mülkiyyət xüsusi mühafizəyə götürülür və YUNESKO-nun Baş direktoru tərəfindən aparılan Beynəlxalq mədəni mülkiyyət reyestrinə daxil edilir. Reyestrin nüsxəsi BMT-nin Baş katibində və münaqişənin tərəfi olan hər bir dövlətdə saxlanılır. Beynəlxalq reyestrə daxil edilmiş mülkiyyət hərbi immunitet qazanır. Xüsusi mühafizəyə götürülmüş mədəni mülkiyyətin üzərində fərqləndirmə nişanı olmalıdır.

Müharibənin sona yetməsinin hüquqi nəticələri

Hər şeydən öncə, qeyd edək ki, müharibənin sona yetməsi iki mərhələni əhatə edir:

1. Hərbi əməliyyatların bitməsi. Bu mərhələ aşağıdakı beynəlxalq-hüquqi formalarda rəsmiləşdirilir:

a) barışıq (müddətli və ya müddətsiz ola bilər);

b) təslim olma.

2. Müharibə vəziyyətini bitməsi. Beynəlxalq-hüquqi formaları:

a) sülh müqaviləsi;

Məsələn, 1947-ci ildə başlanmış sülh, müqavilələri əsasında Azərbaycanın keçmiş müqavilələri – Finlandiya, İtaliya, Macarıstan, Bolqarıstan və Rumıniya ilə müharibə vəziyyətinin bitməsi rəsləşdirilmişdi.

b) birtərəfli bəyanət;

məsələn, 1951-ci ildə İngiltərə, Fransa və ABŞ ayrı-ayrılıqda birtərəfli qaydada Almaniya ilə müharibə vəziyyətinin bitməsi haqqında bəyanət vermişdir.

c) ikitərəfli bəyanət;

məsələn, 19 oktyabr 1956-cı il tarixində SSRİ və Yaponiya müharibə vəziyyətinin bitməsi və diplomatik və konsulluq münasibətlərinin bərpa olunması haqqında birgə Bəyanət imzalanmışdır.

Müharibənin sona yetməsi bu cür hüquqi nəticələr doğurur:

a) diplomatik və konsulluq münasibətlərinin bərpası;

b) ərazi məsələlərinin dəyişdirilməsi;

c) dövlətin (dövlətlərin) və ayrı-ayrı fərdlərin məsuliyyəti haqqında məsələlərin həlli və s.

Beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası

Beynəlxalq humanitar hüququn implementasiyası beynəlxalq humanitar hüququn normalarına tam cinayət olunmasını təmin etmək məqsədilə dövlətlər tərəfindən görülməli olan tədbirləri əhatə edir.

Bu tədbirlərdən bəziləri münaqişə zonasından kənar və dinc dövrdə həyata keçirilmişdir.

Əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

a) Jenevrə Konvensiyalarının və Əlavə Protokolların Milli dilə tərcümələrini hazırlamaq;

b) Konvensiyaların və Protokolların mətnlərini mümkün qədər geniş –həm silahlı qüvvələrdə, həm də əhali arasında –yaymaq;

c) Konvensiyaların və Protokolların bütün pozuntuları ilə cinayət-hüquq qaydada mübarizəni təşkil etmək, o cümlədən müharibə cinayətlərinə görə adekvat cəza nəzərdə tutan qanunvericilik qəbul etmək;

ç) Konvensiyaların və Protokollarla qorunan şəxslərin və obyektlərin lazımı qaydada tanınmasına, yerləşdirilməsini və müdafiəsini təmin etmək;

d) qırmızı xaç, qırmızı aypara və digər nişan və emblemlərin sui-istifadəsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək;

ə) silahlı münaqişə zamanı əsas məhkəmə təminatlarının həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq;

e) beynəlxalq humanitar hüquq üzrə ixtisaslaşmış şəxslərin, o cümlədən silahlı qüvvələrin tərkibində hüquq məsləhətçilərinin təyin olunmasını və hazırlıq keçməsinə təmin etmək;

f) Milli qırmızı xaç və qırmızı aypara cəmiyyətini və digər yardım cəmiyyətini, mülki müdafiə təşkilatlarını, milli məlumat bürolarını yaratmaq;

g) hərbi qüvvələri yerləşdirmək, silahları və hərbi taktikanı inkişaf etdirərək beynəlxalq humanitar hüququn tələblərini nəzərə almaq;

ğ) zəruri hallarda, qospital zonalarının, neytrallaşdırılmış zonaların, təhlükəsizlik zonalarının və hərbişəzləşdirilmiş zonaların yaradılmasını təmin etmək.

NƏTİCƏ

Beynəlxalq humanitar hüquq hərbi münaqişələr zamanı insan hüquqlarının müdafiəsinin mühüm vasitələrindən biridir. BHH üzrə görkəmli mütəxəssis, professor Jan Pikte “Beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri və inkişafı” əsərində BHH “Müharibə zamanı fərdin müdafiəsinə yönəlmiş və humanizm ruhunun nüfuz etdiyi beynəlxalq hüququn əsas bölməsi” kimi müəyyən etmişdir.

Beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri:

1 qeyri-şərtsiz – impetivlik əlaməti var

2 insan hüquqlarının müdafiəsi – onun yaşamaq, fiziki və psixoloji toxunulmazlığı, alçaldıcı və qeyri-insani rəftar edilməsini qadağan edilməsi ilə müşayiət olunan ümumi prinsiplərdir

3 hərbi konfliktlərin qurbanlarına münasibəti və hərbi əməliyyatların aparılmasının xüsusi prinsipləridir.